

За понятието „сетивна култура” на Питирим А. Сорокин

Румяна Петрова

On Pitirim A. Sorokin's Term 'Sensate Culture': The paper discusses the semantics of the term 'sensate culture', coined by the founder of modern Euro-American sociology Pitirim Alexandrovich Sorokin, in relation to his theory of sociocultural dynamics and with a view to the axiological typology of culture.

Key words: Pitirim A. Sorokin; Axiological Typology of Culture; The Euro-American (Western) Culture Supersystem; Sociocultural Dynamics; Sensate Culture; Ideational Culture; Idealistic (Integrative) Culture; Cultural Semantics.

ВЪВЕДЕНИЕ

Американският учен от руски произход Питирим Александрович Сорокин (1889 – 1968), един от гигантите на мисълта на ХХ век, е все още слабо познат у нас. Настоящата разработка е посветена на понятието *сетивна култура* (*sensate culture*), което има ключова позиция в теорията му за **социокултурната динамика на обществата**. Тази теория, както и цялото научно творчество на П. А. Сорокин, е плод на твърде необичайните обстоятелства на неговия живот. Роден в малко село в Коми, Русия, в семейство на селянка и занаятчия, и останал рано сирак, Сорокин все пак успява да получи разностранно и в някои отношения елитно образование. Изключителна роля в цялостния му творчески път играе мощният духовен подем в Русия, известен като Руския ренесанс, под чието благотворно влияние протича цялата му младост. Сорокин изпитва дълбоко негодувание от царския деспотизъм, но след революцията бързо се разочарова и от болшевишкия тоталитарен режим. По време на контрастните смени на политическите системи в Русия, Сорокин успешно съчетава политическа дейност с четене, следване и преподаване и издава първите си научни съчинения (на руски език), чиито идеи развива през целия си по-нататъшен живот. През 1922г. напуска Съветска Русия, живее и работи за кратко време в Чехословакия, а след 1923г. отива в САЩ, където до 1930г. преподава социология в Университета на Минесота и публикува първата си поредица трудове на английски език. През 30-те и 40-те години оглавява новосъздадения факултет по социология в САЩ в Харвардския университет в щата Масачузетс и работи за изграждането на социологията като научноизследователска област. Същевременно създава културологичната доктрина на социокултурната динамика и школа по изследване на алтруизма, плод на която е учредяването на Харвардския център за съзидателни алтруистични изследвания, който му донася световна известност.

До 90-те години на миналия век трудовете на Сорокин са на практика непознати на учените в социалистическите страни. Днес творчеството му се претоткрива отново, а приносите му в ред хуманитарни области (право, криминалистика, социология, културология, изкуствознание) тепърва предстоят да бъдат оценявани. Ключово място сред тях е осъщественото от него съвместно с международен екип безпрецедентно по своя мащаб изследване на културите на човечеството, в което се прилага дихотомията сетивност: идеализъм. Това първо по рода си диахронно-панхронно типологично изследване на културите в историческата епоха изважда наяве причините за дълбоката духовна криза на ХХ век и очертава пътищата за нейното преодоляване.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В настоящата разработка ще бъдат очертани някои по-важни характеристики на понятието *сетивна култура* (*sensate culture*). То заема ключова позиция в учението на Сорокин за културната същност и съдба на човешките общества, просъществували от дълбока древност до днес. Емпиричният материал на изследването обхваща корпус от откъси, абзаци и изречения, в чиято семантика

понятието *сетивна култура* се съдържа експлицитно или имплицитно. Корпусът е ексцерпиран от най-известните съчинения на Сорокин, както и от коментари на съвременни учени върху неговото творчество. Използвани са американските и руски пълни и съкратени издания на основния културологичен труд на Сорокин – четиритомникът *Социална и културна динамика* [1] [2] [3], първото издание с преведени на руски език основополагащи глави от книги на Сорокин (в оригинал на английски), озаглавено *Человек. Цивилизация. Общество* [4], първият български превод (от 2004г.) на най-известната му книга, *The Crisis of Our Age (1941) – Кризата на нашето време в социална и културна перспектива* [5], [6], и някои други съчинения [7]. Проучените коментари на научното творчество на П. А. Сорокин са следните: уводните бележки на Д. Гинев към откъса от четиритомника *Social and Cultural Dynamics* (Социална и културна динамика), поместен във втори том на респектиращата българска антология по културология, издадена у нас в началото на 90-те години на миналия век – *Идеи в културологията, том 2-ри* [8], обзорната студия за Сорокин на принстънския политолог Расъл Ниели, *Critic of the Sensate Culture: Rediscovering the Genius of Pitirim Sorokin* (Критикът на сетивната култура: преоткриване на гения на Питирим Сорокин) [9], предговорът на В. В. Сапов към *Социальная и культурная динамика*, предговорът на А. Ю. Согомонов към споменатия по-горе сборник *Человек. Цивилизация. Общество*, озаглавен *Судьбы и пророчества Питирима Сорокина* и някои други текстове. Обобщаването на смисъла на тези откъси е осъществено изцяло по пътя на семантичната трансформация от типа резюмиране. **Целта на разработката е да представи в пределно сбит и синтезиран вид същността на понятието *сетивна култура (sensate culture)* и да го коментира накратко от гледна точка на двата полюса в типологизацията на културите – аксиологическия и структурния.**

За да бъде разбрано в пълнота, Сорокиновото понятие *сетивна култура* трябва да се разглежда в контекста на дихотомията сетивна : идеационална култура, която ученият прилага при анализа на социокултурната динамика; последният термин означава най-общо развитието и промяната на дадено общество от зараждането му до неговата дезинтеграция т.е. разпад, изчезване като общество. Сорокин дели обществата не по етнически или расов, нито по еволюционен признак, което ще рече, на напреднали и изостанали, технически и архаични, прогресивни и ретроградни, развити и неразвити (развиващи се), а единствено според това, доколко в даден момент на развитие на дадено исторически и географски създадено се общество (респективно суперсистема) основополагаща роля играят предимно сетивни цели или, обратното, възвишени идеали. Казано в силно резюмиран и донякъде опростен вид, **сетивните култури** (или по-скоро сетивните културни фази на обществата) се характеризират с това, че за по-голямата част от хората в тях преобладаващи и определящи ценности са богатството, властта, престижът, известността, славата, насладата от живота, ползата, изгодата и личния или групов интерес в този свят, тук и сега. Религията е по-скоро ритуална и показна, мисленето е логично, рационално, неинтуитивно, преобладаващите философски системи са рационализъмът, емпирицизмът и скептицизмът, науката се използва за утвърждаване на господството на държавата и групата и за задоволяване на удобството и телесните нужди на човека, моралът и нравствените норми са променливи, относителни и клонящи към утилитарност, егоизъм и цинизъм, законите се определят от интересите на господстващата класа или клика и имат силно променлив и временен характер, икономиката се базира или на договорни отношения, или на чиста принуда, изкуството е изкуство заради самото себе си, свръхвизуално, принизено по отношение на послания, теми и герои, обслужващо желанието за развлечение, забава и сензационност и задоволяващо предимно низшите инстинкти. Индивидът е цел на самия себе си и разполага с пълна свобода да удовлетворява всички свои щения, както и да се превръща (полу)доброволно в

обект на популистки пропаганди и масови идеологии. Хедонизмът, божемството, насладите, силните и възбуждащи, дори шокиращи преживявания, придобиването на известност, пътуванията и честите промени стават цел в живота на повечето хора. Друг вариант на сетивната култура е тази на предприемачите, финансистите, бизнесмените, енергичните реформатори и всички ония, които желаят коренно да преобразят и подчинят природата в името на държавата и обществото и за благо на човека. Типични примери за такъв тип култура, пише Сорокин, са Римската империя в късните ѝ фази и съвременният Запад през последните пет века. Обратното, в **идеационалните култури** се подчертава преходността на сетивния свят и вечността на абсолютните ценности, на които почти всички членове на обществото се подчиняват доброволно. Такива общества най-често са теокрации. Законите в тях са строги, непроменливи и имат вечна, абсолютна, религиозна основа. Такова е и изкуството – духовно, издигнато, символно. Главните герои в произведенията на изкуството са богове, полубогове, герои, издигнати и велики хора, аристократи и други достойни личности. Целта на изкуството е не да забавлява, развлича, възбужда или шокира, а да възпитава човека в добродетели. То е възвишено и свято и служи на божествената правда. В такива културни фази обществата обикновено не развиват наука и техника, тъй като хората в тях по определение не се интересуват от механичното устройство на заобикалящия ги свят и не ценят удобствата, нито богатата на живота, нито дори самия живот. Етиката в идеационалните култури е цел сама за себе си. Моралните императиви имат абсолютна стойност. Те са изключително строги и служат на божествената истина, която е върховна ценност. Символ на такъв морал е средновековният рицар. Аскетизмът е много характерно явление за тази културна фаза. Монашеските ордени и църквата се ползват с огромен авторитет. Обществото цени героичните постъпки в името на истината и жертвоготовността в името на високи идеали. В такива култури користните, егоцентричните, комбинативните, хитри и недостойни индивиди, както и мошенниците и престъпниците, са обект на презрение и отхвърляне от почти всички членове на обществото. Те са обвинявани и наказвани с тежки, но справедливи наказания. Проявата на милост към тях се изразява в даването на възможност те да изкупят престъпленията и греховете си. Съкровена цел на хората в такива култури е да почитат божествените закони и да се стремят след смъртта да осигурят безсмъртие на душите си (спасение) дори с цената на пълно отричане от живота. Основният тип духовност е вървата в Абсолюта. Цялото Европейско средновековие представлява идеационално общество от най-чист вид.

В комплекса от исторически общества Сорокин разглежда съвременния евроамерикански, или западен, (пост-)християнски свят, който, както може да се заключи от проучените съчинения, обхваща страните не само в Европа, но така също и в Евразия, САЩ и дори в цяла Северна Америка, като исторически обособила се единна, цялостна и самостоятелна културна суперсистема спрямо други подобни суперсистеми, като например блискоизточната (ислямската), далекоизточната, (конфуцианската) и др. Днешната евроамериканска културна суперсистема е прорасла от синтеза между гръко-римската култура и юдео-християнството. Разглеждана в диахрония, твърди Сорокин, от зараждането си насам тя е преминала през последователни цикли на сетивност и идеационалност, всеки от които с различна продължителност. В резултат на изследване на колосален обем от данни Сорокин стига до извода, че преминаванията на дадена културна суперсистема от една фаза в друга по правило са белязани с кризи и тежки социални катаклизми, които са особено силни при трансформациите от сетивност към идеационалност. Сорокин установява също, че по-рядко, при преминаване от идеационалност към сетивност, се появяват периоди на необикновен духовен и материален подем. Досега в историята на Запада е имало само два сравнително кратки исторически периода на хармонично сливане на сетивност и идеационалност в оптимални

пропорции. Именно те, посочва Сорокин, са дали най-блестящите постижения на Европейството. Сорокин нарича тези върхови периоди *идеалистични* или *интегративни*. Първият е този на класическа, пределинистична Гърция през V и първата половина на IV век пр.Хр. Това е времето на Платон и Аристотел във философията, на Софокъл и Есхил в драматургията, на Фидий и Праксител в скулптурата, времето на Партенона. Втори такъв блестящ период на европейската култура според Сорокин е времето на величествените готически катедрали и на висшата богословска схоластика приблизително от началото на XII до XIV век, когато във високосредновековната и началото на късносредновековната свръхидеационална културна фаза на Европа постепенно започват да се вливат първите сетивни струи. Тогава вярата в отвъдния свят, пронизвала до този момент цялата тъкан на средновековното общество, започва да се оживотворява от радостта от земния живот, от интереса към природата и заобикалящия свят и от първите наченки на научното мислене. Този процес постепенно се засилва, като след шестнадесети век сетивността започва все повече да измества идеационалността. Седемнадесети век е епохата на научния метод и на редица важни открития в астрономията, географията, корабоплаването, механиката, химията, медицината, научното земеделие. Следва епохата на Просвещението, плод на която са промишлената революция и колониалните империи и заедно с тях парламентаризмът и демократичните институции. Именно тогава Европа (Западът) разширява културните си граници отвъд Атлантическия океан и започва да придобива сегашните си размери. През XIX век материализмът на Евроамериканския Запад достига пълна зрялост и в края на века окончателно се „втвърдява”. Сорокин предупреждава, че сетивността на евроамериканската културна суперсистема в първите десетилетия на XX век достига свръхнормална, опасна концентрация. Именно това е причината, твърди той, за появата на идеологиите на комунизма, фашизма и нацизма и на съпътстващата ги световна икономическа криза и именно свръхсетивността запалва пожара на двете световни войни. Пророческите виждания на учения за съдбата на евроамериканската суперсистема през останалата част на XX век и началото на третото хилядолетие са все в този на пръв поглед твърде мрачен дух. Като привежда аналогичен пример с разпадането на Римската империя и появата и разпространението на християнството през IV и V век сл.Хр., Сорокин изтъква, че подобни фази по правило завършват с още по-мощащи икономически, социални и културни кризи и катастрофи, след които суперсистемата или напълно се саморазрушава, т.е. на практика доминантните ѝ ценности се разпадат и на нейно място идва нова култура, или, за да оцелее, обществото разбира, че трябва радикално да промени характера си и съзнателно (или по принуда) да премине в идеационална или идеалистическа (интегративна) фаза. Последната промяна обикновено се осъществява от малка група морални, решителни и енергични личности, които носят характеристиките на новата и много по-жизнена идеационална вълна. Изтощено от психологическия климат на непрекъсната нестабилност, лъжа и недоверие, от повсеместния, безплоден и разрушителен хаос и анархия, осъзнало невъзможността да засити апетитите си за власт и удоволствия и разочаровано от все по-честите провали на амбициите си за слава, престиж и лесно забогатяване, старото и уморено сетивно общество се вижда заставено или да се остави на волята на тези личности, готови бързо и решително да наложат нов и спасителен ред, на който то вече няма енергията да се противопостави, или става жертва на чужди завоеватели.

От горната сбита съпоставка може веднага да се види, че класификацията на Сорокин се вписва изцяло в **традиционния, ценностно-аксиологически подход в типологията на културите**, за който основна „мерна единица” при описание и класификация на културите са не, например, културните универсалии на Джордж Мърдок или други антропологически ориентирани структури, форми или концепти,

визиращи културата като знакова, или, още по-точно, символна структура от системи, а два взаимноизключващи се типа суперординарни ценностни системи, гравитиращи около полюсите сетивност: идеационалност. Сорокин определя изследователския си метод като логико-смыслов, тъй като той заляга единствено на смысловото сходство между разглежданите явления, а не на механичната им близост във времето или пространството или дори на причинно-следствените връзки между тях, като припомня, че същият този метод всъщност винаги е бил широко използван в хуманитарните изследвания не само в миналото, но и в съвременността. [10] Но от гледна точка на природата на използвания от него tertium comparationis този метод може да се квалифицира без никакво колебание като принадлежащ изцяло на **ценностно-аксиологическата типология**. Подобен метод (напр. лингвокултурния метод и културематичният анализ) днес с успех се прилага и в лингвокултурологията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Приложена към дискусиата за културите от историческата епоха, за тяхното минало, настоящо и бъдеще, дихотомията *сетивност: идеационалност* на Питирим А. Сорокин доказва по безспорен начин своята пригодност като метод за надеждно регистриране на зараждането на ред разрушителни (но също и плодотворни) тенденции в развитието на обществата и оттам за предвиждане и предотвратяване на конфликти и кризи, в степента, в която това е осъществимо. В този смисъл запознаването с научното творчество на Сорокин и особено със социокултурната динамика днес би било твърде полезно освен за експерти по управление на конфликти, така също и за етнологии, политологии, дипломати, държавници и политици.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Sorokin, Pitirim A. Social and Cultural Dynamics. 3 vols. New York: American Books Co., 1937.
- [2] Sorokin, Pitirim A. Social and Cultural Dynamics. Vol. 4. New York: Bedminster Press, 1941.
- [3] Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика. Пер. с англ., вступ. статья и комментарии В. В. Сапова. Москва: Астрель, 2006г.
- [4] Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество: Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. Москва: Политиздат, 1992г.
- [5] Сорокин, Питирим А. Кризата на нашето време в социална и културна перспектива. Дина Н. Белева, превод (Pitirim A. Sorokin. The Crisis of Our Age. Oneword Publications Ltd, USA, 1992). София: Дамян Янков, 2004г.
- [6] Sorokin, Pitirim A. The Crisis of Our Age: The Social and Cultural Outlook. New York: Dutton, 1941; 1957.
- [7] Satyagraha – <http://satyagraha.wordpress.com/2010/08/19/pitirim-sorkin-crisis-of-modernity> (от 5 септ. 2012г.)
- [8] Идеи в културологията, том 2-ри. Иван Стефанов и Димитър Гинев, съст. Предг. и бележки Димитър Гинев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993г., с. 530–558.
- [9] Nieli, Russell. "Critic of the Sensate Culture: Rediscovering the Genius of Pitirim Sorokin." The Political Science Reviewer (Intercollegiate Studies Institute), 2006, 35, 264–379.
- [10] Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика. Пер. с англ., вступ. статья и комментарии В. В. Сапова. Москва: Астрель, 2006г., с. 49–50.

За контакти:

Доц. д-р Румяна Петрова, Катедра "Европеистика", Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.: 082-888 811, e-mail: roumyana.petrova@yahoo.com

Докладът е рецензиран